

Nozima Ibragimova

Tarix fanlari bo'yicha falsafa doktori (PhD)

Toshkent islom instituti dotsenti

ORCID: [0009-0005-5503-7067](https://orcid.org/0009-0005-5503-7067)

https://doi.org/10.57033/Peshqadam_Karvoni-2026/1/8

ЁШ АВЛОД ТАРБИЯСИДА МАЗҲАБ ТУТИШ АҲАМИЯТИ ВА ФАТВО БЕРИШДАН ЭҲТИЁТКОРЛИК ПРИНЦИПИ

Аннотация. Мазкур мақолада ёш авлод тарбиясида, айниқса уларнинг маънавий-маърифий ва эътиқодий тарбиясида мазҳаб аҳамияти, мазҳаб тушунчаси, унинг ривожланиш тарихи, мазҳаб шаклланишининг мураккаб ва изчил босқичлари ҳамда аҳамияти борасидаги маълумотлар илмий таҳлил этилган. Аҳамиятли томони шундаки, тадқиқотда мазҳаб тутшининг ислом динининг асосий манбаларидаги далиллари тақдим этилган. Шунингдек, мақолада ёш авлоднинг етарли салоҳиятга эга бўлмай туриб, мустақил фатво беришига қарши асосли ва илмий раддиялар берилган.

Калим сўзлар: фикҳий мазҳаблар, муҷтаҳид, Қуръони карим, Ҳадис, фатво, саҳобалар, ҳанафийлик, шофеъийлик, моликийлик, ханбалийлик, имомлар.

Annotation. This article scientifically analyzes the importance of madhhab (Islamic legal school) in the upbringing of the younger generation, especially in their spiritual, educational, and faith-based development. It examines the concept of madhhab, its historical development, the complex and systematic stages of its formation, and its overall significance. A notable aspect of the study is that it presents evidence for following a madhhab from the primary sources of Islam. Furthermore, the article provides well-grounded and scholarly refutations against the practice of giving independent fatwas by young individuals who have not yet attained sufficient competence and qualification.

Keywords: fiqh schools (madhhabs), mujtahid, the Holy Qur'an, Hadith, fatwa, the Companions, the Hanafi school, the Shafi'i school, the Maliki school, the Hanbali school, imams.

КИРИШ

Ёшлар келажак пойдевори ҳисобланадилар. Шундай экан, уларнинг тарбияси, эътиқоди ва дунёқарашили тўғри шакллантириш жуда муҳим омил ҳисобланади. Глобализация жараёни кучайиб бораётган бир замонда ёш авлод онгидаги ғоявий иммунитетни шакллантириш учун уларга аслларга таянган соф илм бериш лозим.

Бу айниқса уларнинг диний-маърифий дунёқарашни шакллантиришда жуда муҳим ҳисобланади. Ғаразли мақсадларга қаратилган ишончсиз маълумотлар ёшлар онгида бемазҳаблик, енгил елпи фатво бериш каби мутаассиб ғояларни шаклланишига сабабий омиллардан бўлмоқда. Бу каби салбий оқибатларни олдини олишнинг ягона усули жаҳолатга қарши маърифат билан курашиш бўлиб, бу профессионал даражадаги диний билимларнинг мутахассислар орқали берилишидир.

Ислом дини вужудга келиб, бу динни илм даражасига олиб чиққан мазҳаббошилар, юртимиздан чиққан кўплаб уламоларнинг илмий меросларини ўрганиш бу йўналишда мафкуравий иммунитет вазифасини бажаради. Айниқса, Аҳли Сунна вал жамоа йўналишидаги фикҳий ва ақидавий мазҳаб олимлари бу борада катта жонбозлик кўрсатган.

Ислом динидаги фикҳий мазҳаблар, хусусан “аҳли Сунна вал-Жамоа”га мансуб мусулмонларнинг аксари, яъни 92,5 фоизи (Тулепов, 2014:5) эргашадиган фикҳий мазҳаблар ҳақида сўз юритишдан олдин баъзи бир муқаддималарни айтиб ўтиш ўринли бўлади. Ҳар бир нарсанинг моҳияти ва тушунчаси ҳақида кенг маълумотга эга бўлиш учун уни луғавий ва истелоҳий маъноларини, келиб чиқиш тарихи, сабаблари ҳамда аҳамияти борасида чуқур маълумотга эга бўлиш муҳимдир.

“Мазҳаб” лафзи луғатда “ذهب يذهب ذهابا ومذهبا” – заҳаба, язҳабу, заҳабан ва мазҳабан” сўзидан олинган бўлиб, “مكان الذهاب” – “макануз заҳаб” яъни, “бориб етадиган ўрин-жой” маъносини англатади (Ибн Манзур, 2001:393).

Шаръий истилоҳи эса, мазҳаб - кўплаб масалаларни ўз ичига олган ҳукмлардир. Бошқача қилиб айтганда, “Фикҳий мазҳаблар фақиҳларнинг амалий аҳкомлар доирасида собитлиги ёки далолати қатъий бўлмаган ижтиҳодий масалалар борасидаги ихтилофларининг самарасидир” (Ваҳба Зухайлий, 2001:42).

Ушбу таърифдан кўринадики, шаръий далиллардан амалий ҳукмларни чиқариб олишга малакаси бўлган мужтаҳид қуйидагиларда ижтиҳод қилади:

Қуръони карим ва Суннатда талаб қилинган маънога далолат қилиши ноаниқ бўлган масалаларда;

ўз ичида битта эҳтимолдан кўра кўпроғини қамраб оладиган маънолар хусусида;

Суннатда собит бўлиши қатъий бўлмаган масалаларда;
сахих, ҳасан ва заифлик эҳтимоллари бор бўладиган ҳадисларда.

Фикҳий мазҳабларнинг келиб чиқиш тарихи саҳобаларнинг асрига бориб тақалади (Ваҳба Зухайлий, 2001:42) ва у тўғридан - тўғри Расулуллоҳ (с.а.в.) вафот этгандан кейин келадиган асрдир. Расулуллоҳ (с.а.в.) даврларида Қуръон ёки ҳадиси набавийлардаги айрим далиллардан фикҳий аҳкомларни чиқаришда саҳобаларнинг мутлоқ ижтиҳод қилишларидан тўсиб турган ягона тўсиқ- бу Расулуллоҳ (с.а.в.)нинг ҳаётликлари ва у зотга келиб турган ваҳий бўлган.

Демак кенг миқёсда ижтиҳод қилишга сабаб ва эҳтиёж бўлмаган. Бироқ Расулуллоҳ (с.а.в.) вақти-вақти билан шароит тақозосига кўра, саҳобийларни баъзи масалалар борасида ижтиҳод қилишларига имкон берганлар, тўғри топган ўринларида сукут қилган бўлсалар, нотўғри ўринларида тўғирлаб қўйганлар. Бу билан уларда турли масалалар борасида ижтиҳод қилиш малакасини ошириб берганлар. Натижада аста-секин фақиҳ саҳобийлар етишиб чиқа бошлаганлар. Мисол учун, Расулуллоҳ (с.а.в.) Яманга Муоз ибн Жабални (р.а.)ни юбориш чоғида уни тўхтатиб: “У ерда сенга бирор масала рўпаро бўлса, қандай қилиб ҳукм чиқарасан?” деб сўрадилар. Муоз: “Аллоҳнинг китоби билан”, деб жавоб берди. У зот: “Аллоҳнинг китобидан топа олмасангчи?” деб сўрадилар. Муоз: “Аллоҳнинг пайғамбари суннати билан”, деб жавоб берди. У зот: “Аллоҳнинг пайғамбари суннатидан ҳам топа олмасангчи?” деб сўрадилар. Шунда Муоз қараб турмасдан, “фикрим ила ижтиҳод қиламан”, деди. У зот бу жавоблардан ғоят мамнун бўлдилар ва: “Аллоҳ расулининг вакилини, Аллоҳни ва расулини рози қиладиган нарсага муваффақ қилган Аллоҳ таолога ҳамду санолар бўлсин”, дедилар (Абу Жаъфар Таҳовий, 1415:212).

Расулуллоҳ (с.а.в.)дан кейин фақиҳ саҳобалар фикҳий аҳкомлардан кўпини билишда иттифоқ эканликларига қарамасдан уларнинг айрим қисмларини англашда ихтилоф қилган. Шунинг учун улардан бирларига тегишли бўлган фикрлар уни бошқалардан ажратиб турадиган фикҳий мазҳабини ташкил қилган. Мисол учун, Абдуллоҳ ибн Аббос (р.а.)нинг кўплаб фикҳий масалалар борасида ўзига хос мазҳаби, Абдуллоҳ ибн Умар (р.а.)нинг ҳам кўпгина бошқа масалалар борасида ўзига хос мазҳаби, Али ибн Абу Толиб (р.а.)нинг ёки Оиша (р.а.)нинг ҳам шу сингари ишлар борасида ўзига хос мазҳаблари бўлган ва ҳоказо.

Шу ўринда тобеинлар даврига келиб, шаръий ҳукмларнинг аввало ёзилиши (тадвин) ва тартибланиши бошланган (Муҳаммад Тақий Усманий, 2022/1443:73). Бу эса меъёрларнинг кодефикацияланиши бошланганини англатади. Мазкур илмий жараён фикҳнинг илмий тус олишига ва унинг замирида мазҳабларнинг шаклланишига ўз таъсирини ўтказди.

Саҳобалар давридаги фикҳий мазҳабларнинг ривожланиши Усмон (р.а)нинг халифалик йилларига тўғри келади. Мазҳабнинг ривожланиш омили сифатида саҳобаларнинг турли ўлкаларга тарқалиб кетиши ва фақиҳ саҳобалардан мужтаҳид тобеинларнинг етишиб чиқишини келтириш мумкин. Ана шу олтин даврнинг натижаси сифатида иккита буюк мазҳаб - Ҳижозда аҳли Ҳадис ва Ироқда аҳли Райъ мазҳаблари ҳам вужудга келди.

Тобеинлар даврида устоз саҳобалардан кейин мужтаҳид тобеинлар ўзларининг фикҳий мазҳабларига асос солди. Ўша даврда кўплаб фақиҳлар етишиб чиққан. Уларнинг кўпчилиги ўзлари дунёдан ўтишлари билан фикҳий ишлари ҳам қолиб кетган. Бироқ юқорида зикр қилинган мазҳабларнинг аксари мустақил мазҳаб сифатида шуҳрат топмади. Соҳа вакилларининг фикрларига кўра, бунга сабаб мазҳаб эргашувчиларининг камайиши ёки мазҳаб соҳибларининг ижодий ишлари мукаммал равишда тўпланмагани ва китоб шаклига келтирилмаганидир. Натижада уларнинг номлари фақат тарих маълумотларда сақланди холос.

Шаръий масалаларда мазҳаб тутиш бу аввало инсоннинг ҳаёти ва диёнатдаги барқарор услуб ҳисобланиб, кўпгина ислом уламолари унинг афзалликларини таъкидлайди. Шайх Валийуллоҳ Деҳлавий айтади: "... қисқаси мужтаҳидларнинг муайян йўлни тутиши (мазҳабларига асос солиши) Аллоҳ Таоло томонидан мазкур уламоларга берилган сирли илҳом бўлиб, Яратган уларни бу йўлда ўзлари сезмаган ҳолатда жамлаб қўйди". Ҳинд диёри шайхи Имом Шайх Махмуд ал-Ҳасан фикрига кўра, муайян бир мазҳабга тақлид қилиш аслида шаръий ҳукм эмас, балки дин ишларини тартибга келтириш учун берилган фатводир (Муҳаммад Тақий Усманий, 2022/1443:80).

Шу кунга қадар мазҳаблар Ислом умматининг бирлиги учун хизмат қилган тарқоқлиги ва фирқаланиши учун эмас. Баъзиларнинг мазҳаблар мусулмонларни тафриқага тушишига сабаб бўлган деган фикрлари мутлоқо ноўриндир. Зеро, бу тўрт мазҳаб ўртасида умумий ҳукмлар ихтилофий фикрларга кўра анча талайгина.

Жуда кўп масалаларда бир хиллик мавжуд. Сабаби ҳукм олинадиган манбалар бир хил бўлиб, улар ўртасида фақат жузъий хосликларни кўриш мумкин.

Расулуллоҳ (с.а.в.)нинг саҳобалари илмда бир-бирларидан фарқ қилар эди. Уларнинг барчалари ҳам ижтиҳод қилиб фатво берадиган даражада эмас эди. Улар ичидаги мужтаҳид муфтийлари бошқа саҳобийларга нисбатан озчиликни ташкил қилишган. Улар ичида тақлид қилувчи ва фатво сўровчилари кўп бўлиб, бирор юзага келган масала борасида ана шу мужтаҳид муфтий саҳобалардан сўрар эди. Ҳатто баъзи одамлар Абдуллоҳ ибн Аббос (р.а.)нинг фатволаридан қаноат ҳосил қилганликлари учун, бошқасидан фатво сўрамаган. Ироқликлар узоқ муддат Ибн Масъудни ёки ҳижозликлар Абдуллоҳ ибн Умарни ўзларига ўрнак қилиб, уларнинг мазҳабига риоя қилиб яшаган. Аҳли илмлардан ҳеч ким уларнинг бу ишларини қораламаган ёки бир шахсга тақлид қилганларни гуноҳкорга чиқармаган (Муҳаммад Саъид Рамазон Бутий, 1985: 107).

Демак ўз ўрнида амалдаги тўртта мазҳабнинг пайдо бўлиши ҳам ана шу тарихий воқеъликнинг ва ҳақиқатнинг узвий давоми. Ҳар бир мазҳаб соҳиби ўз даврларида атрофларидаги кишилардан илмда, фикҳда, ижтиҳодда ва тақвода пешво бўлишган. Улар ўзлари учун зарурий қоидалар ва истинбот услубларини тузиб чиққан. Ушбу услубларни улар Китоб ва Суннатнинг далилларидан чиқариб олганлар. Улар ана шу ўзлари тузиб чиққан қоидалар асосида Қуръон ва Ҳадисда келган ҳукмларни халққа улар тушунадиган тарзда етказиб берган. Шу сабабдан ҳам Ислом оламининг етук уламолари таслим ила тақлид қилишни вожиб деб билган. Яъни мужтаҳидлик даражасига ета олмаган уламолар ва оддий халқ улардан бирларига эргашиб, уларнинг мазҳабларига мувофиқ амал қилиб яшаш вожиб саналган. Ҳатто муайян мазҳабга амал қилувчи қози ҳам ўз мазҳабига мувофиқ тарзда ҳукм чиқармаса, унинг сўзи қабул қилинмаган (Аҳмад ибн Шайх Муҳаммад Зарқо, 1989:156). Акс ҳолда, ҳар бир олим мустақил равишда ижтиҳод қилаверса (ўзи ижтиҳод қилишга ҳақли бўлмасдан туриб), тўрт мўътабар мазҳаб эмас, жамиятда турли фирқаланишлар ва парокандаликларга сабаб бўлар эди.

Демак, бугунги кундаги фикҳий мазҳабларнинг вужудга келиш тарихи ўрганилар экан, баъзи бемазҳабларнинг ёки сохта “салафийлар”нинг мазҳабга эргашиш бидъат, бир имомга эргашиш суннатдан юз ўгириш каби даъволари пуч эканини кўриш мумкин. Фикҳий мазҳабларнинг тарихий илдизи буюк саҳобийлар ва улуғ тобеинларга бориб тақалади.

Демак бугунги кунда истинбот ва ижтиҳод қилиш даражасига етмаган одам ва ҳатто олимнинг ҳам далилни биладиган бирор мужтаҳидга тақлид қилишдан, билмаганларини сўрашдан бошқа чора йўқ. Зеро бу Аллоҳ таолонинг

فَاسْأَلُوا أَهْلَ الذِّكْرِ إِنْ كُنْتُمْ لَا تَعْلَمُونَ

Яъни, “Агар билмайдиган бўлсангиз аҳли зикрлардан сўрангиз” (Мансуров, 2021:272) оятига амал қилишнинг айнаи ўзидир.

Тўрт мужтаҳид имомлар ўз қоидалари орқали ижтиҳод ва истинбот қилиб, Қуръони карим ва Суннатдан ҳукмларни чиқариб берган эканлар, ана шуларга қаноат ҳосил қилиб, улардан бирига эргашиш вожиб. Зеро, ижтиҳод қилиш қобилиятига эга бўлмаган одам учун етук мужтаҳиднинг фатвоси ҳудди мужтаҳид учун Китоб ва Суннатдаги далиллар сингари бўлади.

Мазҳабларнинг пайдо бўлиш жараёни юқорида таъкидланганидек, фикҳнинг китобот (тадвин) жараёнида бўлганини кўриш мумкин. Бу эса фатво шаклланишининг энг ривожланган босқичига тўғри келган. Фатво мазмунан диний масалаларнинг жавоби экан, илк ислом даврида диний саволларга жавоб асл ислом манбаларидан олинган. Бу манбалар нозил бўлиб турган Қуръони карим оятлари ва ҳаёт Муҳаммад (с.а.в.), улардан кейин эса мазкур манбалар билан бевосита амалий муносабатда саҳобалар бўлган. Лекин кейинчалик ислом динининг кенгайиши ва кишилиқ муносабатларининг ривожланиши натижасида диний масалалар кўлами анча кенгайиб, фикҳга, жумаладан фатвога лаёқатли мужтаҳид олимларга эҳтиёж туғилди. Бу жараёнда фатво бевосита тобеин ва улардан кейинги босқич тобеинлардан чиққан мазҳаббошилар даври билан кесишди. Мазҳаббошилар даврига келиб, фикҳ анча тартиблашган шаклга келтирилди. Табиийки, фатво беришда муайян ҳукукий-меъёрий қоидалар ишлаб чиқилди.

Фатво беришдаги мазкур ҳукукий-меъёрий қоидалар фикҳнинг аслий қонуниятларини ташкил қиилиши натижада усул ул-фикҳ илми вужудга келди. Бу даврга келиб қабул қилинаётган фатволар, сиёсий ва қозилиқ қарорлари илмий-ҳукукий жиҳатдан такомиллашди.

Шу ўринда Мовароуннаҳр юрти мусулмонлари ислом дини кириб келган вақтдан бошлаб Имоми Аъзам (ҳанафий) мазҳаби кўрсатмаларига риоя қилиб келаётганларини алоҳида таъкидлаб ўтиш зарур. Бу юртдан чиққан уламоларнинг

деярли ҳаммаси ҳам мазкур мазҳаб асосида асарлар битган. Ўзбек халқи ҳам шу мазҳаб йўл-йўриқларига амал қилиб яшаган. Дарҳақиқат, ҳанафийлик мазҳаби ўзининг мўътадиллиги, Исломнинг асл мазмун-моҳиятини ифодалаб бериши билан асрлар оша мусулмонларининг ўзаро ҳамжиҳатлигида, турли ҳуқуқий муаммоларни осон ҳал қилинишида, айрим ҳолларда юзага келадиган турли зиддиятларнинг бартараф этилишида муҳим асос бўлиб келмоқда.

Мазҳаб – бу Абу Ҳанифа ёки Шофеъий каби мазҳаббошиларнинг тўқима ўйлаб топган фикрлари эмас, аксинча Расулуллоҳ (с.а.в.)дан бугунгача етиб келган меросдир. Барча мазҳабларнинг ҳам худди шундай Расулуллоҳ (с.а.в.)га етиб борадиган санади мавжуд. Мазҳаббошилар Аллоҳ ва унинг расули томонидан буюрилган амалларни тўғри етказиш ва тушунтиришни ўз зиммаларига олган. Шахсий фикрларини билдиришдан тийилган. Ижтиҳодий масалалардаги ижтиҳодлари ҳам Қуръони карим ва суннат мақосид (талаб)ларига асосланган.

Афсуски, XX аср сўнггида мусулмон оламида ислом ниқоби остидаги ақидапарастлик гуруҳларидан ташқари яна бир таҳдиднинг янги қатлами намоён бўлдики, у ҳам бўлса мазҳабсизликка чақирувчилар тоифасидир.

Мазкур тоифа тарафдорларининг даъвосича, исломда унга эътиқод қилувчи шахс учун суннийликдаги тўрт фикҳий мазҳабларнинг бирига эргашишлик шарт қилинмаган. Агар мусулмон шахс бирор шаръий масалада улардан бирининг йўлини ўзига лозим тутса, у кўр-кўрона тақлид қилгани учун хатокор бўлади. Мутаассиб, диндан ажралган фирқа ва гуруҳлардаги шахслар каби адашади. Улар Қуръони карим ва Суннат турганда фикҳий мазҳабларга эргашиш айнан мусулмонлар ўртасида ихтилофга замин бўлиши ва бу ислом бирлигига раҳна туғдиришини жар солмоқда.

Аслида, мазҳабсизлик даъвосини ёйишнинг ўзи ихтилоф манбаи бўлиб, мусулмонлар бирлигига улкан таҳдид туғдиради. Улар ўзларини бирор-бир мазҳабга амал қилмасликларини даъво қиладилар, аммо намоз ва бошқа ибодатларда тўрт мазҳаб имомларидан бирига эргашадилар.

Мазҳабсизларнинг даъволарига кўра, “Мазҳаб деган нарса Расулуллоҳнинг даврларида бўлмаган, биз уларга эмас Аллоҳ ва Расулига эргашамиз”, ёки “Мазҳаб деган нарса Расулуллоҳнинг даврларида йўқ эди, биз мазҳаб эгаларининг эмас, Аллоҳ ва Расулининг айтганига амал қилишимиз керак” (Муҳаммад Содиқ Муҳаммад Юсуф:83).

Қуръон ва Суннатдан мустақил ҳукм чиқариш ўзига хос илм, лаёқат ва шахсий хислат талаб этилади. Ўзида етарлича илмий салоҳият бўлмагач бир имомнинг сўзини ушлаш, уни илмдан ёки илмга амал қилишдан чиқариб қўймайди. Мазкур қоида очиқ ойдинлаштирилган ҳукмларга нисбатан амал қилади. Фикҳий қоидаларга кўра, бугунги замонга оид бирон масала ечими топилмаган тақдирда ҳам шахсий фикр ёки тутумларга изн берилмайди. Балки бу вазифа муайян ҳудуддаги расмий муфтийликлар зиммасига юклатилади.

Ислом қоидаларига биноан, фатво бериш ҳукуқи, юқорида қайд этилганидек, ақида, фикҳ илмида мукаммал даражага етган, Қуръон ва ҳадис илмини тафсирлари ва тули шарҳлари, санадлари билан тўлиқ ёд билувчи, ўз мазҳабининг таълимотларига таянган ҳолда муфтий мартабасига эга бўлган муайян шахсларгина бериши маълум.

Афсуски, мазҳабсизларнинг аҳли сунна ва жамоада бўлган тўрт мазҳаб соҳибларидан бирининг йўлига юришни “бидъат” дейдиларда, кимлиги номаълум бўлган “шайх”ларининг асоссиз “фатво”ларига эргашишни “ҳақиқат” санайдилар. Бу эса илм ва исломда янада жаҳолатни кучайтиради.

Ҳозирги кунда бутун ислом уммати минг уч юз йилдан буён тан олиб, ардоқлаб, эҳтиром қилиб келаётган тўрт фикҳий мазҳабларни инкор этиб, улар ҳақларида нолайиқ гаплар айтиб, ўзини мужтаҳид санаб юрганларимиз, аслида, “бир китобча ва магнит тасмаси маданияти”га мансуб кишилардир (12:64).

Мазҳабдан юз ўгириш салафи солиҳ йўлидан юз ўгириш бўлиб, шубҳасиз адашишга олиб боради. Зеро Ислом олами тан олган Имом Таҳовий, Имом ибн Сурайж, Имом Қудурий, Имом Сарахсий, Имом Жувайний, Имом Ғаззолий, Имом Нававий, Бурҳониддин Марғилоний ва кўплаб мужтаҳид уламолар тўрт мазҳабдан бирига эргашган.

Шу ўринда таъкидлаш лозимки, ёшларни илмга рағбатларини ошириш учун аввало маданий мерос тадқиқотини йўлга қўйиш керак. Ёшлар “оммавий маданият” қурбони ўлароқ, шарқ ва мусулмон минталитетига тўғри келмайдиган одамлар ҳаёт тарзини эмас, балки дунёга ўз илми билан дон таратган аждодларнинг меросхўри эканлигини кўрсатиш керак. Ўз юрти ва дини уламоларининг ҳаёти, уларнинг илмий меросини чуқур ўрганиш орқали аввало ота-онасига, юртига иззат-иқромда бўлади. Истикбол учун ҳар қандай хавфдан холи муносиб авлод бўлиб етишади.

Инсон эътиқодий ва фикҳий масалаларда бир мазҳабни тутиб, унинг ҳукмларини тўлиқ ўрганиш орқали ҳар қандай мутаассибнинг ҳуружидан омонда бўлади. Шунингдек, салоҳияти ва иқтидори етмаган масалаларда фатво беришда эҳтиёткор бўлади.

МАНБА ВА АДАБИЁТЛАР РЎЙХАТИ

1. Абу Жаъфар Таҳовий. Шарҳу мушкилул осор. – Ж.9. – Байрут: Муассасатул рисала, 1415.
2. أبو جعفر أحمد بن محمد بن سلامة بن عبد الملك بن سلمة الأزدي الحجري المصري المعروف بالطحاوي. شرح مشكل الآثار. ج.9. بيروت: مؤسسة الرسالة, 1415.
3. Аҳмад ибн Шайх Муҳаммад Зарқо. Шарҳу қоваъидул фикҳия. –Дамашқ: Дарул қолам, 1989.
4. أحمد بن الشيخ محمد الزرقا. شرح القواعد الفقهية. دمشق – سوريا: دار القلم, 1989.
5. Ваҳба Зухайлий. Ал-Фикҳул исламий ва адиллатуху. –Ж.1. –Дамашқ: Дорул фикр, 2001.
6. وهبة الزحيلي. الفقه الإسلامي وأدلته. ج.1. سورية – دمشق: دار الفكر, 2001.
7. Ибн Манзур. Лисанул араб. –Ж.1. –Байрут: Дар ус-содир, 2001.
8. ابن منظور. لسان العرب. ج.1. بيروت: دار صادر, 2001.
9. Мансуров А. Қуръони карим маъноларининг таржимаси ва тафсири. –Т.: Sano-standart, 2021. – 624 б.
10. Муҳаммад Содик Муҳаммад Юсуф. Ихтилофлар сабаблар ечимлар. – Т.: Шарқ, 2011.
11. Муҳаммад Саъид Рамазон Бутий. Ал-ла мазҳабийя ахтору бидъатин туҳаддиду шариъатал исламия. –Дамашқ: Дар ул-фикр, 1985. – С. 107.
12. محمد سعيد رمضان البوطي. الازمذهبية أخطر بدعة تهدد الشريعة الإسلامية. – دمشق: دار الفكر, 1985.
13. Муҳаммад Тақий Усманий. Усул ул-ифто ва адабуху. – Дамашқ: Дар ул-қалам, 2022/1443.
14. محمد تقى العثمانى. اصول الافتاء و ادابه. دمشق : دار القلم, 2022/1443.
15. Тулепов А. Ислом ва ақидапараст оқимлар. – Т.: Шарқ, 2014.